

חובת ההצלה

הרב ניר יפה, רס"ן

רב מל"י 500

א. גדרי חובת ההצלה

מובא בגמ' במסכת סנהדרין (עג, א) :

מניין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר, או חיה גוררתו, או לסטין באין עליו, שהוא חייב להצילו? ת"ל 'לא תעמד על דם רעך'.

והא מהכא נפקא, מהתם נפקא : אבדת גופו מניין ת"ל 'והשבתו לו'. דאי מהתם הוה אמינא הני מילי בנפשיה, אבל מיטרח ומיגר אגורי אימא לא, קא משמע לן.

מבואר בגמ' כי מלבד הלימוד מהפסוק "והשבת לו" (דברים כב, ב), המלמד על חובתו של האדם להציל את גופו של חברו, כאשר הוא יכול להצילו, עוד למדנו מהפסוק : "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא יט, טז), כי חובה מוטלת על האדם לחפש אחר כל הצדדים, על מנת להציל את חברו. כך גם כתב רש"י (שם, ד"ה קמ"ל) : "... משמע : אלא חזור על כל צדדין שלא יאבד דם רעך".

הרמב"ם (הל' רוצח א, יד) פסק כך :

כל היכול להציל ולא הציל עובר על 'לא תעמוד על דם רעך', וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גוים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין לו פח ולא גלה אוזן חברו והודיעו... וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על 'לא תעמוד על דם רעך'.

את לשונו העתיק גם מרן השו"ע בשולחן הטהור (חוי"מ תכו) :

הרואה את חברו טובע בים, או ליסטים באין עליו... ויכול להצילו הוא בעצמו, או שישכור אחרים להציל ולא הציל... וכיוצא בדברים אלו, עובר על 'לא תעמוד על דם רעך'.

כאשר מתבוננים בלשון הגמ' בסנהדרין : "... שהוא חייב להצילו", משמע חיוב גמור בלתי תלוי. לעומת זאת, הרמב"ם (הנזכר לעיל), כאשר העתיק את לשון הגמ' שינה וכתב : "כל היכול להציל...". משמע שחיוב ההצלה אינו מוחלט, אלא תלוי הוא בין היתר ביכולת המציל. שינוי זה דורש עיון, מדוע שינה הרמב"ם מלשון הגמ'?

עוד מצאנו בענין זה בדברי הטור (חוי"מ תכו), וזה לשונו :

הרואה את חברו טובע בנהר או שלסטין באין עליו חייב להצילו בין בגופו בין בממונו. ומיהו אם יש לו ממון להציל עצמו, חייב לשלם לזה.

והרמב"ם כתב: הרואה שחבירו טובע בנהר או שלסטין באין עליו ויכול להצילו או שישכור אחרים להצילו, או ששמע שאנשים מחשבים עליו רע ולא גילה לאוזן חבירו והודיעו, או שידע באנס שהוא קובל על חבירו ויכול הוא לפייסו בגלל חבירו ולהוציא שטנה מלבו ולא פייס, וכל כיוצא בזה עובר על 'לא תעמוד על דם רעך'. ואם מצילו, והרי כאילו קיים עולם.

וצריך להבין מדוע הוסיף הטור את לשון הרמב"ם, ומה בא לחדש בכך?

הבית יוסף מתרץ, שבדברי הרמב"ם ישנה תוספת חידוש מה שלא כתוב בתחילת דברי הטור. הרמב"ם מוסיף את העניין שאם שמע עכו"ם או לסטין מחשבים עליו רע, צריך לגלות אוזן חבירו או לפייס העכו"ם. חובה זו אינה כתובה בלשון הטור ברישא, ואותה רצה לחדש כאשר הוסיף את לשון הרמב"ם.

הבית חדש (ס"ק ב) כתב שיש כאן הבחנה בין לשון הגמ' בסנהדרין, ממנה משמע שחוב ההצלה של חבירו הוא אפילו כאשר צריך להכניס עצמו לספק סכנה, שגם אז מוטלת עליו חובת הצלה. אבל מלשון הרמב"ם שכתב: "ויכול להצילו", משמע שחובת ההצלה הוא דווקא כאשר אין ספק שיכול להציל, אבל כאשר המציל עצמו נצרך להכנס לספק סכנה – אינו מחויב להכנס למצב זה.

ב. האם חובת ההצלה קיימת אף כשנצרך להכנס לסכנת חיים

או איבוד איבר

לשון הגמ' כפי שהוזכר: "מניין לרואה את חבירו... שהוא חייב להצילו. ת"ל: 'לא תעמד על דם רעך'". עפ"י דברי הטור וביאור הב"ח, ישנה מחלוקת ראשונים בגדרי חיוב ההצלה: **לדעת הטור** לשון הגמ' מלמדת כי מוטל על המציל חיוב להציל גם כאשר הוא נצרך להכנס לספק סכנה. ואילו **לדעת הרמב"ם** אין הכרח מלשון הגמ' לדין זה, ולכן אין חובה להציל כאשר נכנס לספק סכנה.

כך גם הבין **המאירי** בחידושו על מסכת סנהדרין, וז"ל:

מי שראה חברו טובע בנהר או חיה גוררתו או ליסטים באים עליו, חייב להשתדל בהצלתו. ולא סוף דבר בעצמו אם הוא יכול בלא סכנה, שהרי על אבדה ממונו חייב, על אבדת גופו כל שכן, אלא אף על ידי אחרים.

לסיכום: מתוך דברי הגמ' במסכת סנהדרין יש שלמדו שישנו חיוב להכנס לסכנה כדי להציל את חבירו, אך יש שחלקו וסברו כי אין הכרח ואין חובה להציל את חבירו כאשר נכנס המציל בעצמו לספק סכנה.

הב"ח (שם), לאחר שהסביר את שינוי הלשון בין דברי הטור והרמב"ם, הוסיף בדבריו:

מיהו בהגהת מיימוני ישנים נמצא לשם שכתב וז"ל: בירושלמי מסיק אפילו להכניס עצמו בספק סכנה עכ"ל, ומביאו בית יוסף".

וכך כתב הב"י (שם) :

וכתבו הגהות מיימונית (דפ' קושטא) : עבר על לא תעמוד וכו'. בירושלמי מסיק אפילו להכניס עצמו בספק סכנה חייב ע"כ, ונראה שהטעם מפני שהלה ודאי והוא ספק.

וכך נאמר בירושלמי במסכת תרומות (סוף פ"ח) כך :

רבי אימי איתצד בסיפסיפה [במקום סכנה]. אמר ר' יונתן : יכרך המת בסדינו [נתייאש ממנו]. אמר ר' שמעון בן לקיש עד דאנא קטיל אנא מתקטיל אנא [או שאני אהרוג או שאני נהרג]. איזיל ומשיזיב ליה בחיילא, אזל ופייסון ויהבניה ליה.

מבואר בירושלמי שרשב"ל עשה מעשה בנפשו ונכנס בספק סכנה כדי להציל את רבי מסכנה ודאית. זהו המקור לדברי הגהות מיימוניות, ממנו למד על החיוב להכנס לספק סכנה כדי להציל מודאי סכנה. והוסיף רבי סברה בדבר, היות שהניצל נמצא בדואי סכנה חיים, והמציל רק בספק, הספק נדחה מפני הודאי.

אמנם, יש שחלקו על הבנתו של הגהות מיימוניות בירושלמי, כמו האור שמח (הל' רוצח ז, ח). דברי האור שמח מוסבים על דברי הרמב"ם, ואלו דבריו :

הגולה אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם, ואפילו לדבר מצוה או לעדות, בין עדות ממון בין עדות נפשות ואפילו להציל נפש בעדותו... ואם יצא התיר עצמו למיתה כמו שביארנו.

ובטעם הדבר כתב האור שמח בחידושי :

אין לו להכניס עצמו בספק סכנה עבור הצלת חברו מסכנה ודאית, כן נראה... ומירושלמי גופיה אינו מוכח למעיין היטב בו.

מדוע מהירושלמי אינו מוכח כפי שהבין אותו ההגהות מיימוניות?

נראה לומר שמהירושלמי לא מוכח שיש חיוב על האדם להכניס עצמו לספק סכנה. אלא החידוש הוא שלמרות שאינו חייב בכך, מ"מ אין איסור על האדם לסכן את עצמו, והדבר רשות בידו להציל את חברו במקום הסכנה.

הפתחי תשובה (שם ס"ק א) הביא בשם האגודת אזור שזוהי מחלוקת בין הבבלי והירושלמי בשאלה האם אדם מחויב להכנס לסכנה כדי להציל את חברו.

ג. דעות הפוסקים בעניין

הסמ"ע (שם) הביא את דברי הגהות מיימוניות (שהוזכרה לעיל) והסבר הב"י עליו, היות שהמציל נמצא בספק סכנת חיים והניצל בודאי, הספק נדחה מפני הודאי. והוסיף הסמ"ע, שהשו"ע השמיט הלכה זו מפני שהרמב"ם הרי"ף והרא"ש לא הזכירו זאת כלל.

הרדב"ז (תרכז) כתב כך :

ותו דכתיב: דרכיה דרכי נועם. וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברה, ואיך יעלה על דעתנו שיניח אדם לסמא את עינו או לחתוך את ידו או רגלו כדי שלא ימיתו את חברו. הלכך איני רואה טעם לדין זה, אלא מדת חסידות ואשרי

חלקו מי שיוכל לעמוד בזה. ואם יש ספק סכנת נפשות, הרי זה חסיד שוטה, דספיקא דידיה עדיף מוודאי דחבריה.

מדבריו עולה שאין על האדם חיוב להכניס עצמו בספק סכנת נפשות, וגם לא בסכנת אבר, כדי להציל את חבריו מסכנת נפש ודאית. השאלה האם רשאי לעשות זאת. וקובע שבסכנת איבר למציל, מותר לו לעשות זאת, אך זו מידת חסידות. אבל כאשר מדובר בספק סכנת נפשות למציל, אסור לו לעשות זאת, והעושה כן הרי זה חסיד שוטה.

על בסיס דברי הרדב"ז דן בשו"ת **ציץ אליעזר** (חלק י, כה, פרק ז; בחלק ט, מה) על השתלת איברים - האם מותר, אסור או ישנו חיוב לאדם לתרום איבר ע"מ להציל את חבריו הנמצא בספק סכנת חיים. מסקנתו היא שכאשר יש בהסרת האיבר משום ספק פיקוח נפש, **אסור** לאדם לנדב את האיבר, והעושה כן הרי זה **חסיד שוטה**. אך אם אין סכנה נשקפת בנדיבת האיבר, אין חיוב וגם לא מצוה עפ"י דין, ומ"מ **מותר** לו לנדב איבר, והעושה כן זו **מידת חסידות**.

אמנם דעת הרדב"ז לכאורה נסתרת ממקור אחר, שכך כתב במקום אחר **בשו"ת הרדב"ז** (ח"ב, ריח, לשונות הרמב"ם):

ולא זו בלבד, אלא אפילו יש בו קצת ספק סכנה, כגון ראה אותו טובע בים או לסטים באים עליו או חיה רעה, שיש בכל אלו ספק סכנה אפ"ה חייב להציל.

דבריו אלו, המחייבים את האדם להיכנס אפילו לספק סכנה ע"מ להציל את חבריו, עמודים בסתירה לדבריו בסימן תרכז המובאים בתחילה, שם כתב שהמכניס עצמו בספק סכנה הרי זה חסיד שוטה.

הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל דן בסתירה זו **ביביע אומר** (ח"ט, ח"מ יב). בדבריו רצה לחלק ולומר שגם לדעת הרדב"ז יש הבדל בין מציאות בה המציל נכנס לספק גמור של סכנה לבין מציאות בה הוא נכנס לספק קצת. כאשר המציל נכנס לספק גמור של סכנה, עליו נאמר: **הרי זה חסיד שוטה**, אך כאשר הספק הוא קטן ונוטה יותר לטובת ההצלה, אז **חייב** המציל להכנס ולהציל.

עוד הוסיף מו"ר הראשלי"צ **הרב שלמה עמר** (שו"ת שמע שלמה, ח"מ, ח"ה, ז) לחדש בהסבר סתירת הרדב"ז, וזוהי תמצית דבריו: דברי הרדב"ז בשו"ת שכתב אם יש סכנה בדבר הרי זה חסיד שוטה, לכאורה קשים מן הגמ' בסנהדרין, האומרת שהרואה חברו טובע בנהר או שחיה ולסטים מתנפלים עליו חייב להצילו, שהרי אין ספק שבכל המצבים הללו מכניס עצמו לקצת סכנה, ובכל זאת אומרת הגמ' שחייב מן הדין להצילו. לכן חייבים לומר שיש חילוק בדבר. הגמ' בסנהדרין עסקה במציאות שבה מציל נכנס לסכנה אך היא מועטת, ועל זה אומרת התורה: "לא תעמד על דם רעך", ולזו כוונת הרדב"ז בשו"ת לשונות הרמב"ם: "אפילו יש בו קצת סכנה". רק לסכנה מועטת כזו מחויב להכנס ולהציל את חברו. אך כאשר ישנה סכנה מוחלטת כמו הציור של הרדב"ז בסימן תרכז, שם דרשו מאותו אדם לחתוך ידו ולהכניס עצמו למציאות מוחלטת של סכנה – במצב זה העושה כן הרי הוא חסיד שוטה.

לפי זה יוצא חידוש לדינא, שבמציאות של ספק סכנה קטן מחויב אדם להכנס ולהציל את חברו, אך כאשר הוא צריך להכנס לספק גדול יותר של סכנה, אז לא רק שאינו מחויב, אלא העושה זאת הרי הוא חסיד שוטה.

עפ"י דברי הראשלי"צ יוצא הפלא ופלא בביאור הסוגיות. לדברי הסמ"ע (תכו ס"ק ב), היות והראשונים השמיטו את הלימוד של ההגהות מיימוניות בירושלמי, לכן גם מרן בשולחנו הטהור וכן הרמ"א לא פסקו כמותו. אולם לדברי הראשלי"צ, צ"ל שדברי הירושלמי מהמעשה של ריש לקיש אמורים במציאות שיש קצת סכנה ולכן חייב להכנס ולהציל, וזה בכלל הדין של הרואה את חבירו טובע בנהר שמחויב להצילו במציאות שניכנס לסכנה מועטת.

לפי זה אין מחלוקת בין הבבלי לירושלמי, משום ששניהם מדברים במציאות של ספק סכנה. ולכן לאחר שפסק מרן שחייב להציל את חבירו, אין צורך להזכיר מקורות נוספים באותו ענין. לדינא כתב הוא את הדינים הבאים :

במקום שבשביל ההצלה צריך לכרות איבר, מצד הדין אינו מחויב בהצלה. ומצד חסידות תלוי במידת הסכנה הנובעת מכריתת האיבר. אם הסכנה רחוקה מאד, יש בזה מצוה ממדת חסידות, אך אם יש בזה חשש סכנה ממשית או שקרוב לזה, הרי זה חסיד שוטה. אולם במקום סכנה שאינה מצריכה כריתת איבר, אלא המציל רק עלול להסתכן קצת, כגון המציל את חבירו מן הטביעה, אזי חלה חובת ההצלה, ואלו הם דברי הירושלמי המוזכרים בהגמ"י.

לעומת דברי הציץ אליעזר והשמע שלמה, כתב **הרב ישראלי** בשו"ת **חוות בנימין** (סימן יז), שהיות ולא מצאנו הוכחה מהגמ' שלנו לדחות את הירושלמי, וגם מהסמ"ע מוכח שאין חיוב להכניס עצמו לסכנה ע"מ להציל, לכן בשאלה האם רשאי להתסכן אנו נוקטים כירושלמי, וזאת מסקנת דבריו :

אין לחייב מי שבא לשאול לסכן את עצמו להצלת חבירו, בין שזה שנתון בסכנה הוא יחיד או רבים. אך רשות יש בדבר, ואין איסור בכגון דא לסכן עצמו לשם הצלת חבירו.

יתר על כך כתב מרן **הרב קוק** זצ"ל (שו"ת משפט כהן, סי' קמג), שלדעתו אין איסור על האדם למסור את חייו ע"מ להציל את חבירו, וזה לשונו (עמ' שי) :

ולפ"י? לכאורה אין שום מקום לאסור למסור נפשו אפילו בשביל הצלת חבירו.

לסיכום: נחלקו הראשונים והאחרונים בביאור הגמ' בבלי והירושלמי, ובזה חלקו גם האחרונים לדינא בביאור דעת מרן השו"ע, ולמעשה נקטו מספר שיטות :

ציץ אליעזר – כל שמכניס עצמו לספק סכנה, הרי זה חסיד שוטה. כאשר אין סכנה ונדרש לתת איבר להציל חבירו, אין חיוב בדבר אך העושה כן הרי זה חסיד.

שמע שלמה – כאשר חייבים לכרות איבר כדי להציל, אם יש סכנה ממשית הרי זה חסיד שוטה, ואם הסכנה רחוקה יותר ואינה מצויה, אינו מחויב והעושה כן הרי זו מידת חסידות.

חוות בנימין – אין הוכחה לדחות את הירושלמי, לכן ראוי אדם לסכן עצמו ע"מ להציל את חבירו, אפילו כשצריך להכנס למקום סכנה.

ד. האם חובת ההצלה במלחמה שונה מהגדרים הרגילים

על פניו נראה כי כללי הכניסה לסכנה וההצלה במלחמה דומים הם לכללים הרגילים כפי שפורטו לעיל. אך לאחר התבוננות נראה כי יש כאן גדרים חדשים בהם צריך להתבונן:

א. דרך העולם שבמלחמה נהרגים:

כתוב בתורה (בראשית ט, ה): " ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם".

וביאר **הנצי"ב** (העמק דבר, שם, ד"ה מיד איש):

פירש הקב"ה אימתי האדם נענש? בשעה שראוי לנהוג באחיה. משא"כ בשעת המלחמה ועת לשנוא, אז עת להרוג, ואין עונש על זה, כי כך נוסד העולם וכדאיתא בשבועות (לה): מלכותא דקטן אחד משיטא לא מיענש, ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות אע"ג שכמה מישראל יהרגו עי"ז.

וכתב **המנחת חינוך** (תכה) שבמלחמה לא שייך הכלל שכל המצוות נדחות מפני פקו"נ או ספק פקו"נ, שהרי כל עיקר מצות המלחמה פירושה שעל האדם יש חיוב להסתכן.

וכן כתב **הרי"ז הלוי** (חידושים על שמות, עמ' 32):

דזה שאין משגיחין במלחמה על סכ"נ זהו מדיני המלחמה, דהרי יוצאים גם למלחמת הרשות, אף שאין שם שום מצוה כלל.

ב. הלכות ציבור שונות הן בגדרן ההלכתי:

כתב מרן **הרב קוק** זצ"ל (משפט כהן, סוף סימן קמג, עמ' שטו):

דע"כ עניני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה ד'וחי בהם', שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא, ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה, אלא דמלחמה והלכות צבור שאני.

ראיה לדבר מצאנו **בספרי** (פרשת כי תצא):

ונשמרת מכל דבר רע, שומע אני בטהרות... ת"ל ערוה... מנין לרבות עבודה זרה ושפיכת דמים וקללת השם, ת"ל ונשמרת מכל דבר רע.

וכתב בעל **הספרי דבי רב** (לגאון בעל חסדי דוד):

הריבוי לאיסור שפ"ד בא לא למימרא שלא יהרגו איש את אחיו, אלא בא לומר שאם רואה גוי שבא להרוג את אחיו, לא יעלים עיניו ולא יעבור על 'לא תעמד על דם רעך', ואע"ג דמשים עצמו בסכנה דהא נפיש נכרים ויקומו עליו, דבכה"ג בעלמא פטור, הכא חייב.

מכאן ראיה מפורשת שבמלחמה גברי "וחי בהם" ו"לא תעמוד על דם רעך" מקבלים גדר חדש⁹⁹.

ג. מדוע במלחמה גדרי היחיד משתנים ומקבלים משמעות אחרת:

כתב מו"ר הרב עודד ולנסקי בספרו **אבן ישראל** (ח"ג עמ' שפ) :

במהלך סדר החיים הרגיל, חיינו הפרטיים של האדם נחשבים לבעלי ערך עליון: יוחי בהם ולא שימות בהם' וילא תעמד על דם רעך'. מפסוקים אלה נלמד הכלל שפיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה. זאת מחסד ד' אשר עלינו, כמו שכתב רש"י (סנהדרין עד, א ד"ה סברא הוא): "... דכי אמר רחמנא לעבור על המצוות משום יוחי בהם', משום דיקרה בעיניו נשמה של ישראל...".

לפעמים חיי השעה של היחיד וטובתו הקרובה נדחים מפני טובת האומה, הצלתה ותקומת בניינה. כאשר חיי היחיד מתנגדים עם ערכים אחרים של חיי האומה בארצה, אזי חיי היחיד נדחים מפני ההכרח של חיי האומה בארצה.

וצריך להבין האם במצב זה מצות 'יוחי בהם' מתבטלת, כשהיא מתנגשת עם מצות המלחמה? כתב **החינוך** (תסה) שבמלחמת שבעת העממין ומצות מחייתם, וכן לגבי מחיית עמלק – אין **היחיד** חייב במצוה אלא דוקא **כשאינ סכנה**.

תמה עליו **המנחת חינוך**, הרי התורה ציוותה את מצות המלחמה בכל המצבים, גם כאשר היחיד צריך להכניס עצמו לסכנה?

וביאר מרן **הרב קוק** זצ"ל (איגרת תתקמד) :

החינוך סבירא ליה דמצוה המוטלת על הציבור בכללו, אם יש בה סכנה ליחיד אין זה יוצא מכלל 'יוחי בהם' דהא ציבור לא מיייתי, והיחיד אינו חייב בה מצד עצמו אלא מצד כלליות הציבור.

פירוש הדבר, שאע"פ שבמצות המלחמה נראה לכאורה לא נוהג הדין של 'יוחי בהם', אליבא דאמת אין זה כך, משום שכאשר הציבור יוצא למלחמה אין ביטול ליוחי בהם', **משום שהציבור לא מת**. לעומת זאת כאשר היחיד עומד בפני עמלקי, אז מפני הדין של 'יוחי בהם', יהיה פטור מהמצוה להרוג את העמלקי, אם בהריגתו הוא עלול להכנס לסכנה¹⁰⁰.

עוד חידש מו"ר **הרב שאול ישראלי** (שו"ת חוות בנימין יז, עמ' קלא, קלג) לחדש גדר נוסף בדין חובת המלחמה, גם כאשר האדם נכנס לסכנה ודאית :

במלחמת מדין אמר הקב"ה למשה רבנו: "נקם נקמת בני ישראל מאת המדיינים", ואילו משה רבנו אומר: "לתת נקמת ד' במדין". ואומר רש"י (במדבר לא, ג), שהעומד כנגד ישראל כאילו עומד נגד הקב"ה.

הרי שבמלחמה על כבוד ישראל יש בה משום מלחמה על כבוד השכינה וקידוש ד'. וכן מצאנו אצל גלית, אשר הכריז בגאווה: "אני חרפתי את מערכות ישראל" (שמואל א טז, ז). ודוד עונה לו: "אנכי בא אליך בשם ד' צבאות אלקי מערכות ישראל אשר חרפת היום"

100 עיי אריכת דברים בענין זה: שיחות בעת מלחמה למו"ר הרב צבי טאו, בעריכת מורי חמי הרב יוסף חייקין, עמ' 02, וכן אבן ישראל למו"ר הרב עודד ולנסקי, ח"ג, עמ' שעד-שפו.

(שם, פסי' מה).

למדנו שהמערכה כנגד ישראל יש בה חירוף וגידוף כלפי מעלה, ומלחמה על כבודם של ישראל היא מלחמה לקידוש ד'.

וכתב הרמב"ם באגרת תימן :

"מפני שיחד אותנו הבורא במצותיו ובחוקותיו... קנאונו האומות כולם על דתנו קנאה גדולה, וילחצו מלכיהם בשבילה לערער עלינו שטנה ואיבה, ורצונם להלחם בה' ולעשות מריבה עמו, ואלהים הוא – ומי ירב לו?"

ומסכם מו"ר הרב ישראלי בתשובתו (שם) :

ומכיון שזה מגדר של 'קידוש ד'', אין קיימות בזה השאלות על פקו"נ, שכל עיקרו של קידוש ד' מחייב מסירות נפש ולא שייך בזה המצוה של 'וחי בהם'.

את הסוגיא סיכם **הציץ אליעזר** (חלק יב, נז), וכך כתב :

אלא דדין התורה בזה הוא שבמלחמה ובשדה הקרב אין הדין של חייך קודמין אלא כל אחד ואחד מחויב לחרף נפשו להציל את חברו מסכנה אפילו כשמכניס את עצמו עי"כ בודאות לידי ספק סכנה, וכן אפילו כשספק השקול הוא גם על חברו אם בלי הצלתו ישאר בחיים או ימות או יהרג, וזהו מהלכות ציבור לתקנת המדינה וטובת העם.